

MEMENTO MORI – IDENTIFIKACIJA TEMAČNIH ZGODB POKOPALIŠČ V OBČINAH BREŽICE IN KRŠKO KOT PODLAGA ZA RAZVOJ TEMAČNEGA TURIZMA

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum prejema: 14. 4. 2017

Izveček: Temačni turizem je posebna oblika turizma, ki vključuje potovanja v kraje, povezane s smrtjo, z grozo, nasiljem, s trpljenjem, z različnimi nesrečami in katastrofami. V članku avtorici opredelita temačni turizem in na podlagi analize literature in terenske raziskave, v okviru katere kot orodje za pridobivanje podatkov uporabita tehniko nestrukturiranega intervjuja, identificirata temačne zgodbe različnih pokopališč v občinah Brežice in Krško, jih opišeta ter glede na njihovo vsebino ugotavljata, ali imajo možnost za razvoj temačnega turizma.

Ključne besede: temačni turizem, smrt, pokopališča, zgodbe, Brežice, Krško

Abstract: Dark tourism is a special form of tourism that involves travelling to places associated with death, violence, as well as various types of disasters and catastrophes. The paper defines dark tourism and – based on an analysis of literature and fieldwork, which contains the method of unstructured interviews – identifies dark stories from various cemeteries in the municipalities of Brežice and Krško, describes them and, depending on their content, explores whether they have potential for the development of dark tourism.

Key Words: dark tourism, death, cemeteries, stories, Brežice, Krško

Uvod

Zakaj smrt fascinira ljudi? Ljudi že od nekdaj privlači konec življenja. Rimske gladiatorske igre ali javne usmrčitve v srednjem veku so bile množično obiskane in glede na takratne družbene norme del vsakdanjega življenja. Kljub neizogibnosti ob koncu življenjskega kroga je danes smrt ponekod še vedno tabu, nekaj neprijetnega in nenadzorovanega. Tudi v sodobnosti nekateri kraji, predvsem tragične množične smrti, kmalu po dogodku postanejo obvezne točke turističnega ogleda. Je v tem kontekstu temačni turizem glede na druge oblike turizma »vreden obsojanja« in »moralno sporen«, ali pa je lahko pomemben kanal za spominjanje in analiziranje dogodkov iz preteklosti in sodobnosti, njihovih vzrokov in posledic ter razmišljanje o smrti v sodobni družbi?

'Temačni turizem' (angl. *dark tourism*) je posebna vrsta turizma, za katerega je značilno obiskovanje krajev, znamenitosti in destinacij, povezanih s smrtjo, trpljenjem, z nesrečami in s prizorišči tragedij. Obiskovanje temačnih turističnih destinacij v svetu in Sloveniji je pojav 21. stoletja. Število obiskovalcev morišč, krajev nesreč, prizorišč tragedij in umorov, pokopališč, čarovniških mest in zakletih prostorov strmo narašča. Med različnimi razlogi in motivi za obisk so radovednost, izobraževanje, empatija, spomin, nostalgija, občutek groze in krivda zaradi preživetja (Ashworth in Hartmann 2005; Baldwin in Sharpley 2009; Marcuse 2005; Miles 2002; Smith 1996).

Med cilje temačnega turizma spadajo območja naravnih katastrof (npr. izbruh vulkana na Islandiji, obisk Neaplja in Pompejev), prizorišča terorističnih napadov (Točki nič

– Ground Zero v New Yorku), svetovno znana pokopališča (pariško pokopališče Père-Lachaise z grobnicama Jima Morrisona in Edith Piaf) in grobnice (Taj Mahal v Agri, Hiša cvetja na Dedinjah v Beogradu), spomeniki vojnim žrtvam in herojskim braniteljem (domovine, naroda, ideologije), koncentracijska taborišča (Auschwitz na Poljskem, Jasenovac na Hrvaškem), zapori (Alcatraz v Kaliforniji, Canon City v Koloradu), prizorišča jedrskih nesreč (Černobil v Ukrajini) ter skupna grobišča (Polja smrti v Kambodži) in bojišča (Soška fronta v Sloveniji, Sutjeska v Bosni). Omenjene destinacije in prizorišča vsako leto pritegnejo milijone obiskovalcev.

Vse omenjene t. i. temačne zgodbe izobražujejo, obujajo spomine, informirajo in poskušajo apelirati na ljudi in tiste njihove odločitve, ki lahko vodijo v katastrofe. Ne glede na to, ali so katastrofe posledice delovanja narave ali plod zgodovinskih družbenopolitičnih odločitev, sta vsem skupni bolečina in smrt.

V Sloveniji je temačni turizem z izjemo vojne tematike v primerjavi s svetom praktično nepoznana in neizkoriščena možnost v sodobni turistični ponudbi, kjer so posamezni kraji in območja zaradi nekdanjih in sodobnih tragičnih dogodkov postali predmet (množičnega) turističnega obiska. Zgodbe močno vplivajo na ljudi in so v turizmu učinkovito orodje za razvoj in trženje turističnih produktov. Želje turistov po obisku lokacij, povezanih s smrtjo, z grozo in s trpljenjem so vse večje. Kljub temu so v Sloveniji, z izjemo nekaterih prispevkov, možnosti za temačni turizem slabo raziskane (glej Gosar 2014; Kužnik in Grafenauer 2015; Šuligoj 2016; Veble 2016).

* Lea Kužnik, dr. etnologije, docentka, Univerza v Mariboru, Fakulteta za turizem, Cesta prvih borcev 36, 8250 Brežice, lea.kuznik@um.si.

** Nina Veble, mag. turizma, Gubčeva 20, 8250 Brežice, nina.veble@gmail.com.

Predmet raziskave v občinah Brežice in Krško je bil temačni turizem v povezavi z različnimi pokopališči. Raziskovalno vprašanje, s katerim se v članku ukvarjava, je vprašanje »temačne« dediščine oziroma identifikacija temačnih zgodb v povezavi s pokopališči v omenjenih občinah. Pri tem sva ugotavljali, ali na izbranem območju temačne zgodbe s pokopališč sploh obstajajo in ali jih je, glede na vsebino, mogoče vključiti v temačno turistično ponudbo oziroma z njihovo pomočjo oblikovati nov turistični produkt.

Namen raziskave je bil torej praktičen, saj sva ugotavljali možnosti za zasnovo novega turističnega produkta, ki bi bil zanimiv za zaključene skupine turistov s posebnimi interesi in bi ga bilo mogoče vključiti v aktualno turistično ponudbo. Glavni cilj je bil identificirati in opisati temačne zgodbe z različnih pokopališč v občinah Brežice in Krško.

Raziskava je temeljila na analizi znanstvene in strokovne literature o temačnem turizmu ter drugih pisnih virih, kot so časopisni članki ter fotografsko gradivo o posameznih zgodbah s pokopališč na raziskovanem območju. Temačne zgodbe s pokopališč v občinah Brežice in Krško sva identificirali in odkrivali z metodo terenskega dela, kot orodje za pridobivanje podatkov in temačnih zgodb pa sva uporabili tehniko nestrukturiranega intervjuja. Izhodišče raziskave je bil Posavski muzej Brežice, v nadaljevanju pa sva izvedli še dva poglobljena intervjuja s kustosoma Mestnega muzeja Krško in Muzeja novejšje zgodovine, enote Brestanica, ter več krajših intervjujev z nekaterimi prebivalci obeh občin, starimi med 68 in 85 let, ki živijo v bližini krajev, povezanih s temačnimi zgodbami. Podatke o zgodbah sva na vodenem ogledu pokopališča Brežice pridobivali tudi z metodo opazovanja z udeležbo. Predmet zanimanja so bile vse temačne zgodbe v zvezi s pokopališči, ki jih je bilo mogoče identificirati na obravnavanem območju, pri tem pa se je pokazalo, kar je razvidno iz nadaljevanja, da jih je več v občini Brežice.

Temačni turizem

Temačni turizem, ki ga lahko poimenujemo tudi črni, mračnjaški ali *tanato* turizem – beseda *tanato* izvira iz grške besede *thánatos*, 'smrt' – opredeljujemo kot turizem, ki zajema potovanja v kraje, povezane s smrtjo, tragedijami, z umori, nesrečami in različnimi naravnimi katastrofami (Korstanje in Ivanov 2015: 57). Na tisoče obiskovalcev pritegnejo predvsem prizorišča množičnih smrti. Kot navajata Lennon in Foley (2000: 31–32), je to pojav, ki zajema obiskovalčevo »potrošnjo« prave ali komodificirane smrti. Avtorja menita, da je to postmodernistični pojav, pri čemer se sklicujeta na Rojeka (1991: 188–189) in t. i. 'črne točke' (ang. *black spots*), s katerimi opisuje lokacije smrti, ki so postale skomercializirane, postmoderna prizorišča in katerih obstoj je odvisen od načina rekonstruiranja podobe smrti. Po drugi strani pa Seaton (2009: 81–82) ponuja drugačno razumevanje temačnega turizma oziroma njegovega

razvoja. Izvor in preoblikovanje temačnega turizma lahko iščemo v tradicionalnih potovanjih, ki so se razvila in oblikovala na podlagi velikih premikov v evropski zgodovini in ki še vedno vplivajo na sedanost. Wilsonova (2008: 9) temačni turizem označi kot pojav, ki se najpogosteje označuje kot komodifikacija smrti, čeprav paradigma temačnega turizma ni tako enostavna. Wilsonova navaja tudi, da so kraji, ki jih lahko umestimo med temačni turizem, veliko več kot »samo« prizorišča človeškega trpljenja na točki smrti, kar naj bi bil glavni adut kraja. Omenjeni kraji so vedno tako zgodovinsko kot sociološko večplastni, iz česar različne skupine ljudi izpeljujejo prefinjene odtenke različnih, kraju pripisanih pomenov. Novelli (2005) in Minić (2012) temačni turizem obravnavata kot nišni turizem, povezan s posebnimi interesi ljudi, ki jih iz različnih vzrokov privlačijo avtentična prizorišča smrti.

Čeprav se z besedno zvezo temačni turizem v znanstveni in strokovni literaturi srečujemo od 90. let 20. stoletja, ko sta jo utemeljila omenjena avtorja Lennon in Foley, lahko rečemo, da je to novejša vrsta specializiranega turizma (Kužnik in Grafenauer 2015: 2). S smrtjo povezana potovanja so se pojavila že mnogo prej, saj ljudi, že odkar potujejo, privlačijo kraji, atrakcije ali dogodki, na različne načine povezani s smrtjo, trpljenjem, z nasiljem in s katastrofami, piše Sharpley (2009: 4–5). Kot primer navaja obiskovanje gladiatorskih iger v starem Rimu ter romanja in obiskovanje javnih usmrtilcev v srednjem veku. Sharpley (prav tam: 4) navaja, da je bil prvi vodeni ogled v Angliji povezan z obiskom prizorišča smrti. Leta 1838 so namreč organizirali potovanje z vlakom na kraj usmrtilce dveh morilcev, usmrčenih z obešanjem. Že od leta 1816 so ljudje organizirano in proti plačilu obiskovali prizorišča bitk v belgijskem mestu Waterloo, znanem po znameniti bitki, v kateri je bil leta 1815 poražen Napoleon.

V začetku 19. stoletja so si obiskovalci Pariza med drugim lahko ogledali odtočne kanale, mrtvašnice in klavnice, piše MacCannell (1999: 57), ki je izbral Pariz kot študijo primera, saj je bil na prelomu z 19. v 20. stoletje osrednja turistična destinacija z dobro dokumentiranimi dogodki. Pri študiji je uporabil turistični vodnik Karla Baedekerja¹ iz leta 1900, v katerem je mrtvašnica opisana kot majhna stavba zloveščega videza, v kateri ležijo neidentificirani umrli, pobrani z ulice ali potegnjeni iz reke, javno razstavljeni, čakajoč, da jih nekdo identificira. Razstavljena trupla so bila spodobno pokrita in oštevilčena, temperatura v prostoru je bila okrog ničle, kar je omogočalo, da so bila lahko razstavljena štirideset ur. V tem času so ljudje prihajali na ogled trupel (prav tam: 71–72). MacCannell (prav tam: 72–74) v nadaljevanju navaja, da je ta poslednji prikaz pripadnikov delavskega razreda dobra ponazoritev, kako lahko razstava nečesa še tako strašnega postane nekaj normalnega, vendar

1 Karl Baedeker je bil nemški založnik, čigar podjetje, imenovano Baedeker, je postavilo standarde za turistične vodnike.

pa je tako imenovana normalizacija prej navedenega mogoča le do določene mere. Razstava trupel ni bila mišljena kot nekaj grozljivega, čeprav turista zapelje v skušnjava, da si jo ogleda, vendar ravno dovolj srhljiva, da se kvalificira kot ceremonija dokončnega zmanjšanja vrednosti oziroma ceremonija dokončne degradacije, ki jo Garfinkel (1956: 420) opredeljuje kot dejanje, usmerjeno v preoblikovanje posameznikove celotne identitete v identiteto, ki je na nižji ravni podob socialnih tipov določene skupine. Odnos turista do trupla, ki ga vidi v mrtvašnici, je tako ne samo odnos življenja do smrti, ampak tudi odnos reda do kaosa, saj tisti, ki se nahajajo na »hladnejši« strani mrtvašnice, namigujejo na hiter in neprimeren odhod s tega sveta ter napeljujejo na nepravilen življenjski slog, ki je pripeljal do takega konca. Razstava trupel je tako le navidezno namenjena njihovi identifikaciji, pomembneje je to, kar predstavlja; pomembnost družbenega reda in »odhoda« iz družbe na pravilen način, s katerim se posameznikova identiteta ohranja do samega konca (MacCannell 1999: 72).

Stone navaja (2011: 25), da temačni turizem ljudem med drugim zagotavlja tudi možnost, da z opazovanjem in doživljanjem smrti drugega premišlujejo o lastni smrti. Seaton (2009: 96–97) navaja, da v svojih različnih preoblikah z »zakamufirano« in s »prepakirano« smrtjo drugega temačni turizem posameznikom dovoljuje, da zadovoljijo svoji radovednost in očaranost nad smrtjo v družbeno sprejemljivem okolju, ki ga družba nemalokrat celo odobrava in potrjuje, in tako oblikujejo svoje poglobljeno razmišljanje o umrljivosti.

V zadnjem času se temačnemu turizmu posveča vedno več pozornosti. To je oblika turizma, s katero lahko povečamo ponudbo določene turistične destinacije, navajata Korstanje in Ivanov (2012: 56). Tudi Stone (2012: 1580) temačni turizem obravnava kot poseben odraz kulture oziroma del kulturne dediščine. O tovrstnem turizmu lahko zasledimo članke in prispevke v različnih množičnih medijih, predvsem v tujini pa tudi pri nas, v njih pa se na posameznih primerih razpravlja, ali so pokopališča kot turistična zanimivost in pokopališki turizem nova modna muha (Spletni vir 2; Spletni vir 9; Spletni vir 10) ali pa se potencialnim obiskovalcem predstavlja in opisuje najbolj obiskane temačne kraje in lokacije (Spletni vir 3; Spletni vir 4; Spletni vir 5; Spletni vir 7; Spletni vir 11).

Pri tem se ne moremo izogniti vprašanju, ali gre pri temačnem turizmu za družabno razvedrilo ali za nov tip potlačene sadizma. Kot navajata Korstanje in Ivanov (2012: 56), je očaranost ljudi nad katastrofami in trpljenjem drugih med najosupljivejšimi vidiki temačnega turizma. Pri tem je kljub številnim raziskavam najmanjši poudarek na antropoloških koreninah temačnega turizma in povezavi z nacionalizmom in nacionalnim individualizmom. Avtorja se tudi sprašujeta, ali je turizem kot oblika socialnega mehanizma dovolj prožna dejavnost, s pomočjo katerega si lahko družba opomore od določene katastrofe.

Kaj obsega temačni turizem?

V znanstveni in strokovni literaturi zasledimo različne opredelitve tega, kaj vse sodi med temačni turizem glede na kronološko oddaljenost in pomembnost ter vpliv na vsakdanje življenje. Kot različne oblike temačnega turizma se največkrat navaja vojni turizem, genocidni turizem, turizem holokavsta, turizem revščine, pokopališki turizem, zaporniški turizem, komunistični turizem, nuklearni turizem, čarovniški turizem, paranormalni turizem, turizem, povezan s hladno vojno in z železno zaveso, s kultom osebnosti, terorizmom, z naravnimi katastrofami, s prizorišči nesreč, umorov, suženjstvom ter zabavno-poučni turizem (Kužnik in Grafenauer 2015; Lennon in Foley 2000; Sharpley in Stone 2009; Stone 2006, 2012).

Lennon in Foley (2000: 11–12) navajata pomembnost kronološke oddaljenosti nekega dogodka. Menita, da se med temačni turizem uvrščajo kraji in dogodki s še vedno pomembnim mestom v spominu živčih ljudi, ki lahko te dogodke vrednotijo. Gre za dogodke, ki v ljudeh vzbujajo tesnobo oziroma zaskrbljenost in zaradi katerih se pojavlja dvom v sodobnost in posledice, ki jih ta prinaša. Po njunem mnenju se na primer dogodki, povezani z antičnimi ali s srednjeveškimi bitkami ne kvalificirajo kot predmet temačnega turizma, saj so to dogodki, ki pri ljudeh ne vzbujajo zaskrbljenosti in pojava prej omenjenega dvoma v sodobnost. Torej naj bi bili zgodovinsko bolj oddaljeni tragični dogodki »manj temačni« od dogodkov v novjšem času.

Seaton (2009: 78) po drugi stani zagovarja stališče, da ima temačni turizem dolgo zgodovino in izhaja iz globokega premišljevanja in poglobitve v smrt, ki sta se pojavila v srednjem veku in poglobila v obdobju romantike, v poznem 18. in začetku 19. stoletja. Pri tem Seaton navaja množico različnih atrakcij, ki med drugim vključujejo grobove, zapore, javne usmrtitve, prizorišča bitk, pri tem pa poudari bitko pri Waterlooju (prav tam: 83) iz leta 1815, kot prizorišče uničenja in naravne nesreče iz preteklosti omenja tudi Pompeje. V obdobju romantike je bila to najpogosteje obiskana destinacija v povezavi s smrtjo. Seaton označi temačni turizem kot tako imenovano »potovalno dimenzijo« človekovega pogleda na smrt oziroma poglobljenega premišljevanja o smrti. Temačni turizem zajema različne z množično in individualno smrtjo povezane dogodke in kraje. Nekatere posledice in vplive še danes zaznavamo v sodobnem življenju.

Sharpley (2009: 13–14) navaja, da na koncept temačnega turizma vpliva več spremenljivk. Prvi med njimi sta aktualnost in spontanost turističnega doživetja na tako imenovani temačni lokaciji sodobne smrti in katastrofe v primerjavi z načrtovanim obiskom urejenega kraja ali obiskom načrtovanega dogodka, povezanega z nedavnim in/ali oddaljenim dogodkom. Obstaja tudi razlika med namerno ustvarjenimi atrakcijami ali izkušnjami, ki interpretirajo ali poustvarjajo dogodke ali dejanja, povezana s

smrtjo, in z »nenamernimi« kraji, kot so na primer grobovi, spominska obeležja, ki so postala turistična atrakcija iz drugih razlogov, »po nesreči«. Na koncept temačnega turizma vpliva tudi obseg, v katerem je zainteresiranost za smrt prevladujoči razlog za obisk temačnih atrakcij, pri čemer je ta lahko tolikšna, da želimo biti priča dejanski smrti drugih ali pa želimo z obiskom destinacij, ki veljajo za nevarne, postaviti na kocko lastno življenje. Pomembno je tudi vprašanje, zakaj in kako so temačne destinacije ali doživetja »proizvedeni« in ljudem »dostavljeni«, npr. iz političnih razlogov, za zabavo, izobraževanje, ekonomsko korist.

Pokopališki turizem

Tobias (1999: 75) navaja, da je pokopališče prostor v naravi, kjer se zakopavajo trupla pokojnih ali pa njihov pepel v žarah ali brez njih. Pokopališča so lahko funkcionalna in se na njih aktivno opravljajo pokopi, so komunalno urejena in opremljena, z urejenim dostopom do grobov. Poleg funkcionalnih pokopališč poznamo še pokopališča v mirovanju, kamor spadajo različna stara pokopališča, kjer ne pokopavajo več in so največkrat urejena kot spominski parki (prav tam: 78).

Pokopališki turizem vključuje vodene ogledne pokopališč, pomembnih z vidika slovenske in evropske kulturne dediščine. Pliberškova navaja, da lahko tako voden ogled kot tudi priprava gradiva za individualni obisk obiskovalce seznanita z več elementi kulturne dediščine, z arheologijo, etnologijo, arhitekturo in zgodovino (Spletni vir 13). Pokopališča kot kulturna dediščina so pomemben element človeške zgodovine in umetnosti ter turistične znamenitosti mest, s katerim spoznavamo kulturo in način življenja ljudi v določenem času in prostoru. O preteklosti nekega naroda med drugim pričajo tudi nagrobni napisi. Stanonikova (1999: 72) o njih piše kot o delu kulturnega bogastva, za katerega ne smemo dovoliti, da izgine, saj so delček jezikovne tradicije, zgodovine in kulture. Čeprav imajo napisi predvsem pietetno vlogo, s katero izražajo globoko spoštovanje do pokojnika, pa imajo ob tem še veliko večjo družbeno razsežnost (prav tam: 67). Pliberškova navaja (Spletni vir 13), da med obiskom pokopališča turist doživi zelo osebni stik s prebivalci nekega kraja prav ob različnih napisih, tako na nagrobnih spomenikih kot tudi na vhodih na pokopališča in posameznih sakralnih objektih, saj napisi poudarjajo čustveno noto tako posameznika kot skupine. Poleg napisov so pomemben del kulturne dediščine tudi nagrobni spomeniki. Zanimivi in unikatni nagrobniki starejšega datuma danes izginjajo s pokopališč, zamenjujejo jih modernejši nagrobniki. V tujini so s pokopališkim turizmom povezani grobovi slavnih osebnosti, npr. Jima Morissona, Edith Piaf, Oscarja Wildea in Fredericha Chopina na pokopališču Père-Lachaise v Parizu, ki je ena od najbolj priljubljenih turističnih točk.

Pokopališki turizem se v določeni meri povezuje s temačnim turizmom. Ob temačnem turizmu se pojavlja pred-

vsem vprašanje, kdaj, torej v katerih primerih o obiskovanju pokopališč govorimo kot o temačnem turizmu in v čem se ta razlikuje od pokopališkega turizma? Glavna razlika je v tem, da temačni turist obiskuje predvsem kraje in lokacije, ki jih zaznamuje nasilna smrt (prizorišča holokavsta, množičnih pobojev, velikih bitk in drugih umorov sodobnega časa) oziroma smrt kot posledica naravnih katastrof (orkan Katrina v New Orleansu, cunami na Tajskem). Kadar turista zanimajo tragične in pretresljive zgodbe ljudi, ki so umrli v nesrečah ali nasilne smrti, in pokopališča oziroma grobove obiskujejo v tem kontekstu, lahko govorimo o temačnem turizmu.

Pokopališki turizem temelji na samostojnih ali vodenih ogledih in spoznavanju raznolike etnološke, umetnostno-zgodovinske, zgodovinske, arhitekturne dediščine določenega kraja ali območja, načina življenja ljudi, ki so v določenem kraju živeli ali še živijo, njihovih življenjskih zgodb, šeg in navad. O tem pričajo tudi napisi in simboli na nagrobnikih in grobnicah. V Sloveniji se je vodenih ogledov pokopališč mogoče udeležiti na pokopališčih Žale v Ljubljani in Pobrežje v Mariboru; obe pokopališči sta vključeni v Pot evropskih pokopališč.

Temačne zgodbe pokopališč v občini Brežice

Glede na vsebino, ki pritegne temačnega turista, imajo temačne zgodbe pokopališč v občinah Brežice in Krško možnost za vključevanje v temačno turistično ponudbo ter pod določenimi pogoji oblikovanje novega produkta temačnega turizma. Pri tem bi bilo na podlagi identificiranih temačnih zgodb v povezavi s pokopališči obeh občin mogoče oblikovati turistični produkt oziroma več različnih turističnih produktov, ki bi lahko združevali več tipov temačnega turizma. Tako bi lahko npr. povezali paranormalno obarvane grajske legende z obiskom grajskih ječ in določenih elementov pokopališkega turizma.

Temeljno raziskovalno vprašanje je torej vprašanje temačnih krajev in zgodb na območju občin Brežice in Krško v povezavi s pokopališči. Pri identificiranju zgodb in iskanju tovrstnih temačnih krajev sva na začetku preučili obstoječo literaturo in dokumentacijske vire o krajih in zgodbah, ki jih lahko opredelimo kot temačne, nato pa sva nekatere med identificiranimi kraji obiskali in s tehniko nestrukturiranega intervjuja s kustosi in z vodniki v muzejih odkrivali z njimi povezane zgodbe. Izhodišče raziskave so bili Posavski muzej Brežice, Mestni muzej Krško in Muzej novejšje zgodovine, enota Brestanica, iskali pa sva še druge informatorje, ki bi lahko iz različnih razlogov, kot je npr. bivanje v bližini »temačnega kraja« ali preživetje določeno zgodovinsko obdobje, lahko pri tem pomagali. V nadaljevanju predstavljava identificirane temačne kraje in zgodbe iz občin Brežice in Krško v povezavi s pokopališči. V občinah Brežice in Krško je skupno 25 pokopališč različnih velikosti ter neznano število prikritih vojnih grobišč. Raziskava se osredotoča le na tista pokopališča in grobišča,

kjer so bile identificirane različne temačne zgodbe, ki bi lahko zanimale temačne turiste.

Pokopališča so del zgodovine določene vaške ali mestne skupnosti. Ložar Podlogarjeva navaja, da se pokopališča s kulturnoprimerjalnega stališča kažejo kot prostor mrtvih, urejen po normah in verskih pravilih posameznika in skupnosti. V Sloveniji je na podeželju največ pokopališč okoli cerkva, in sicer znotraj obzidja ali ograje, se pa danes širijo tudi zunaj obzidja in s tem izgubljajo prvotno obliko. Po njenem mnenju so bile nekdanje posebne razvrstitve grobov estetsko lepše kot danes, saj so nagrobniki krožno obrnjeni proti središčnemu sakralnemu objektu (cerkvi ali znamenju). Posebno mesto imajo tudi grobovi otrok, brezdomec ter ljudi (v večini primerov je šlo za vojake) z neznano versko oziroma narodno pripadnostjo (Ložar Podlogar 1999: 27–28).

Pokopališča so za turiste lahko zanimiva tudi zaradi nagrobnih napisov ali spomenikov, ki kot pomemben element kulturne dediščine pričajo o zgodovini naroda; zanimivi in unikatno izdelani spomeniki s pokopališč vse bolj izginjajo. Nekdanje preproste lesene križe so pozneje zamenjali litoželezni, danes pa prevladujejo kamniti spomeniki standardnih oblik. Poleg unikatnih nagrobnikov izginjajo tudi nagrobni napisi in različni verzi. Ker starih napisov nihče ne obnavlja, so zbledeli in slabo vidni ali nečitljivi (prav tam: 28).

Izginjanje starih unikatnih spomenikov in nadomeščanje z modernejšimi sva med terensko raziskavo zaznali tudi na pokopališčih v občinah Brežice in Krško. Kljub temu pa pokopališča omenjenih občin še vedno skrivajo mnoge zanimivosti in temačne zgodbe, med njimi npr. nagrobni spomenik na brežiškem pokopališču, povezan s tragično nesrečo iz leta 1910. Nesreča, v kateri so življenje izgubili trije mladi ljudje, med njimi mladoporočenca, se je zaradi odsotnosti osebe – domov je šla nahraniti otroke – ki bi morala spustiti zapornice, zgodila na železniškem prehodu v Zakotu pri Brežicah. Potniki, ki so potovali v kočiji, so spregledali prihajajoči vlak. Vse do Krškega raztresene posmrtno ostanke so pred pogrebom sestavili v krsti in jih fotografirali (Ustni vir 1; Ustni vir 6). O prvem strokovno vodenem ogledu pokopališča Brežice v sodelovanju Zavoda za varstvo kulturne dediščine, območne enote Novo mesto, Posavskega muzeja Brežice in Občine Brežice piše tudi na spletni strani Posavskega muzeja Brežice, kjer je navedeno, da »so bile zaradi sončnega vremena za dobrih trideset udeležencev sprehoda tudi mračne pokopališke zgodbe manj turobne« (Spletni vir 8).

V 19. stoletju in začetku 20. stoletja fotografiranje umrlih ni bilo nič nenavadnega. Pred pokopom je bilo pomemben del pogrebnega rituala (Spletni vir 6). Tudi v omenjenem primeru je posebna in srhljiva le fotografija tragično umrlih, ki so bili v nesreči razkosani in za fotografiranje ponovno sestavljeni. Fotografija na nagrobniku priča o tragični izgubi treh mladih življenj. Med množico modernej-

Nagrobni spomenik umrlih v železniški nesreči na pokopališču v Brežicah. Foto: Nina Veble, 20. 7. 2016.

ših nagrobnikov izstopa tudi unikatno izdelan nagrobnik. Omenjena zgodba v sebi skriva še en element temačnega turizma, in sicer prizorišče nesreče, kjer pa danes o tem dogodku ni materialnih dokazov.

V neposredni bližini omenjenega nagrobnika je še en za možnega »temačnega« turista zanimiv nagrobnik, in sicer kamniti nagrobnik z vstavljen kamnito ploščo svetle barve, kot je opisan v Izpisu iz etnološke fototeke Posavskega muzeja Brežice. Postavljen je v spomin zakonskemu paru Ivanšek, ki je bil leta 1933 v zgodnjih jutranjih urah s sekuro brutalno umorjen v svoji hiši v gozdu Dobrova pri Brežicah. Morilec je v hišo, ki je ob stranski poti stala na samem, kot je bilo leta 1933 zapisano v *Slovenskem gospodarju* (Časopisni vir 1), vstopil pri zadnjih vratih, zaprtih le z leseno kljuko. Iskanega denarja ni našel in iz hiše ni ničesar odnesel. Nagrobnik so postavili njuni otroci, ki so v času umora staršev živeli v Ameriki.

Grob umorjenih zakoncev je danes videti zapuščen. Zanimiv pa je tudi podatek, da je bil obred, ki ga je ob pogrebu zakoncev Ivanšek opravil krajevni duhovnik, v tem kraju prvi v slovenskem jeziku. Duhovnik se je med celotnim obredom pritoževal nad neustreznostjo slovenskega jezika za tovrstne obrede (Ustni vir 6).

Za temačnega turista so zanimiva tudi različna prikrita in neoznačena pokopališča. V središču Brežic je bilo v pre-

Umor s sekiro. V noči od 13. na 14. septembra sta bila s sekiro umorjena 74letni Anton Ivanšek in njegova 72letna žena Marija, premožna posestnika v Bukovškem, občina Zakot pri Brežicah. Prebivala sta sama, ker so njuni trije otroci v Ameriki, od koder se je tudi stari Anton vrnil pred kratkem. Hiša stoji osamljena ob stranski poti in ob znanem gozdu Dobrova. Zločinec je prišel v hišo pri zadnjih vratih, ki so bila zaprta le z leseno kljuko. Antona so našli ob glavnih zaprtih vratih sedečega na tleh s ključem v roki, s popolnoma razbito glavo ter je bil povrh še poškodovan po rokah, prsih in hrbtenici. Žena je ležala v postelji v stranski sobi z veliko rano na glavi. Krvavi posel je opravil hudoba z domačo sekiro. Moževa postelja je bila razmetana, ženina nedotaknjena. Morilec je razbrskal vso obleko na podstrešju. Iskal je denar, katerega pa ni našel. Ni odnesel ničesar, pustil je celo dve hranilni knjižici, glaseči se na večji znesek. Umor se je moral izvršiti proti jutru, ker je bil stari Ivanšek že oblečen, žena pa je še spala.

Umor s sekiro (*Slovenski gospodar*, 20. 9. 1933, 4).
Hrani: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

teklosti pokopališče s prvotno cerkvijo sv. Lovrenca; ta je danes na drugem mestu. Leta 1781 je reka Sava v veliki povodnji izpodjedla rečni breg in odnesla del pokopališča, kar je bil povod za gradnjo nove cerkve, ki stoji še danes (Spletni vir 12). Pokopališča ob gradnji nove cerkve niso prestavili, zato so na tem območju ljudje občasno odkrivali različne posmrtno ostanke. Med terensko raziskavo sva izvedeli, da je neki lastnik trgovine v 60. letih 20. stoletja v izložbi razstavil najdene človeške lobanje.

Še enega brežiškega pokopališča, ki je bilo na mestu športnega stadiona, danes ni več. Po pripovedovanju danes že pokojne prebivalke Brežic je Počkarjeva (1998: 308) zapisala, da so bili na tem pokopališču tudi grobovi padlih v prvi svetovni vojni, za katere so med vojno skrbeli šolarji. Sredi pokopališča, ki ga je v preteklosti obdajala živa meja, je stala kapela. O nekoč urejenem pokopališču danes ni nobene sledi.

V Brežicah lahko omeniva še neoznačeno grobišče v brežiškem mestnem parku. Mestni park, ki je bil do prve svetovne vojne v grajski lasti in ga je v prvi polovici 19. stoletja zasnovala družina Attems, je nastal pod vplivom bližnjega parka v Mokricah. O tem priča neformalna

zasnova parka, ki se zgleduje po parkih angleškega krajinškega sloga (Spletni vir 1). Park je bil prenovljen leta 2010, v njem pa se lahko turist odpočije v senci starodavnih dreves. Park ima tudi temno skrivnost, o kateri ljudje še danes neradi govorijo. V parku in njegovi okolici naj bi bilo pokopanih več kot tisoč po koncu druge svetovne vojne umorjenih nemških vojni ujetnikov. Takrat je v Jugoslaviji ostalo več kot 200.000 ljudi nemške nacionalnosti, potomcev naseljencev, ki so se v rodovitne kraje ob Donavi naselili že v 17. stoletju, po vojni pa so postali ujetniki novega komunističnega režima (Sunic 2002). Pri tem navaja, da je med letoma 1945 in 1950 pod novo komunistično vladavino umrlo 63.635 nemških civilistov (moških, žensk in otrok), kar je približno 18 odstotkov nemške civilne populacije, ki je v tistem času živela v Jugoslaviji. Večina jih je umrla od izčrpanosti zaradi suženjskega dela ali zaradi posledic bolezni in podhranjenosti. Čeprav o krutih pobojih in zadnjem počivališču umorjenih danes v mestnem parku ni nobene sledi, se v parku občasno skrivnostno pojavi svečka (Ustni vir 6).

Če bo zgodba o povojnih pobojih v občini Brežice postala del temačnega turizma, bi bila nujna postavitev posebnega obeležja. Vojni poboji in dogajanja v zvezi z vojnimi ujetniki so povezani s človeško krutostjo. Pri tem se turistu, ki se v parku ustavi z mislijo na pretekle nasilne dogodke, spremeni pogled na mestni park.

Omeniti je treba še nekdanji zapor v Brežicah, ki je stal za stavbo nekdanje pošte. Počkarjeva (1998: 314) po pripovedovanju danes pokojne prebivalke Brežic opisuje žalost in grozo, ki jo je ta doživljala, ko je skozi podstrešno okno opazovala, kako domačini mučijo ujetnike, med katerimi so bili tudi lokalni prebivalci. O nekdanjem zaporu danes na zunanji strani stavbe pripoveduje le slika zapornika, ki gleda skozi rešetke zavora.

V Brežicah je poleg grobišča v mestnem parku še eno neoznačeno množično grobišče, kjer je pokopanih približno 3.500 pruskih vojakov, piše Počkarjeva (prav tam: 310) po pripovedovanju danes že pokojne prebivalke Brežic. To je hrib, ki so ga nekoč imenovali *Projsnhigl* in se dviga med nekdanjo tovarno pohoštva in glavno cesto in je danes priljubljeno sankališče okoliških otrok. V njegovi bližini je sedanje brežiško pokopališče. O grobišču pruskih vojakov beremo tudi v *Krajevnom leksikonu dravske banovine* (1937: 85), kjer je navedeno, da so tam pokopani vojni ujetniki umrli za posledicami griže. Na lokaciji ni označeno, da gre za grobišče, kar bi bilo nujno v primeru omenjanja kraja v povezavi s temačnim turizmom. Poleg informiranja turistov pa bi označba kraju povrnila pietetno vlogo.

Neoznačena in prikrita grobišča žrtev vojnega nasilja med drugo svetovno vojno so v občini Brežice domnevno tudi v okolici vasi Mostec in Dobova. Ferenc navaja (2004: 131), da grobišča glede na kraje, ki so bili izbrani za izvrševanje usmrtitev, delimo v štiri skupine, in sicer kraška brezna, rudniške jaške, vanje uvrščamo tudi zaklonišča,

protitankovske in strelske jarke ter običajne jame, ki jih je bilo treba izkopati v ta namen. Ferenc v nadaljevanju (prav tam: 133) navaja, da je protitankovski jarek prečkal polje med reko Savo in cesto, ki vodi proti Dobovi. Grobišče na zasebni posesti je leta 2010 odkril Marko Štrovs, nekdanji vodja službe za vojna grobišča. Štrovs piše (2014: 64), da naj bi bilo po nemških podatkih tukaj pokopanih vsaj 2.000 vojakov divizije Prinz Eugen, v kateri so bili po večini banatski Nemci. Posmrtni ostanki pripadnikov te divizije naj bi bili pokopani tudi v že omenjenem brežiškem parku (Kern 1964: 240). Natančnega števila pokopanih v protitankovskem jarku ne poznamo, vendar Štrovs domneva, da naj bi bilo v grobišču vsega skupaj približno 3.350 žrtev (Štrovs 2014: 115), za katere ni mogoče ugotoviti individualne ali skupinske identitete. Odkrili so le to, da so bile žrtve ubite v stanju, ko se niso mogle braniti, saj so imele roke zvezane na hrbtu in bile tako prepuščene svojim morilcem.

Grobišče med Mostecem in Dobovo je še vedno neurejeno, označeno le s težko opazno, z zelenjem preraščeno tablico. Štrovs navaja (prav tam: 116), da bi se v primeru, če bi se grobišče uredilo na kraju, kjer je bilo odkrito, obvezno moralo prekopati posmrtni ostanki v delu tankovskega jarka na poplavnem območju ob reki Savi, saj na njem ni mogoče urediti in vzdrževati vojnega grobišča. Meni tudi, da bo območje po izgradnji hidroelektrarne trajno poplavljen. Tudi v tem primeru bi bilo treba lokacijo grobišča primerno označiti in urediti ter v primeru razvoja produkta temačnega turizma pridobiti mnenje lastnikov njive. Ob obiskovanju pokopališč lahko »temačnega« turista pritegnejo tudi neoznačeni grobovi nekrščenih otrok, revežev, samomorilcev in različnih nepridipravov. Ti grobovi so na najbolj neuglednih delih pokopališč, običajno za cerkvami ali celo zunaj cerkvenega obzidja, v tako imenovani neposvečeni zemlji. Na pokopališču v vasi Jesenice na Dolenjskem so danes na prostoru nekdanjih neposvečenih grobov obdelovalne kmetijske površine (Ustni vir 4; Ustni vir 5; Ustni vir 6).

Zanimiva je tudi zgodba pokopališča frančiškanov v bližini Gimnazije Brežice, v kateri je bil v preteklosti frančiškanski samostan. Frančiškani so v Brežicah živeli od leta 1659, ko so prišli v mesto na povabilo brežiških meščanov, do leta 1941, ko so jih Nemci izgnali (Zore 2013: 9). V tem kontekstu je njihova zgodba zanimiva tudi za »temačne« turiste. Zadnje počivališče frančiškanov je na ozkem pasu vzdolž t. i. Deržičeve hiše, kjer je nekoč stala samostanska cerkev. Škofljanec (2013: 74) navaja, da so številni frančiškani našli svoje zadnje počivališče v dveh kriptah samostanske cerkve. V kriptah so poleg frančiškanov pokopani tudi nekateri pomembni meščani. Če bi se kraj obravnaval v okviru pokopališkega turizma, bi bilo treba zasnovati posebno zgodbo o frančiškanih, njihovi zgodovini in načinu življenja.

Temačne zgodbe pokopališč v občini Krško

V občini Krško sta poleg devetih pokopališč še dva mavzoleja, ki lahko s svojima zgodbama pritegneta različne obiskovalce. S stališča »temačnega« turista je v občini Krško tragičnih zgodb manj kot v občini Brežice. Kljub temu pa so vse, ki so se končale s smrtjo, zanimive za vključevanje v širšo turistično ponudbo. Pri tem poudarjava Hočevarjev mavzolej v krškem mestnem parku, kjer je bilo nekoč pokopališče s cerkvijo, ki stoji še danes. Martina Hočevarja so leta 1886 pokopali na mestnem pokopališču, leta 1890 pa položili v takrat zgrajeni mavzolej. Leta 1911 se mu je pridružila žena Josipina. Dobrotnika zakonca Hočevar sta v Krškem veliko svojega denarja namenila v različne dobrodelne namene. Del krškega mestnega parka se imenuje Gaj zaslužnih meščanov, v njem pa so grobovi literata in ravnatelja prve meščanske šole v Krškem, Ivana Lapajneteta, ter Janeza Mencingerja, ki je svoj nagrobni napis sestavil kar sam. Drugi, v bližini propadajočega gradu Šrajbarski Turn, je mavzolej pesnika in politika grofa Antona Auersperga – Anastazija Grūna. Tam je bilo 28. junija 1790 zaradi sprememb v davčni in urbarialni regulaciji prizorišče kmečkega upora, v katerem so se spopadli uporni kmetje in vojska. V vojaškem spopadu je poleg triindvajsetih kmetov umrl tudi njihov vodja Andrej Domitrovič (Žontar 1973: 15).

Tudi v občini Krško so prikrita grobišča iz druge svetovne vojne. V mestu Krško je grobišče v zapuščenem zaklonišču, lociranem v bregu nasproti občinske stavbe, kjer naj bi bilo usmrčenih več kot 100 civilistov hrvaške narodnosti. V Brestanici je prikrito grobišče na območju Hafnarjevega grebena ob potoku Suhadol, kjer naj bi bili posmrtni ostanki med 174 in 186 hrvaških in srbskih vojakov ter med 20 in 30 slovenskih civilistov (Ustni vir 2).

Podobna grobišča so tudi v vaseh Stari grad in Mrtvice. Ob cesti v vasi Stari Grad naj bi bilo pred Krškim grobišče hrvaških beguncev iz časa po drugi svetovni vojni. V Mrtvicah, kje naj bi bilo umorjenih več kot sto civilistov, ustašev in hrvaških domobrancev, pa ni znana natančna lokacija grobišča, domnevno naj bi bila delno v gozdu in delno na travniku (Ustni vir 2).

»Temačnega« turista bi lahko pritegnila tudi temačna zgodovina stavbe Mestnega muzeja Krško. V njej je bila v preteklosti hiralnica za ostarele, revne in obnemogle, te pa so pokopavali na staro pokopališče, ki je bilo do konca druge svetovne vojne v današnjem mestnem parku (Ustni vir 2). Starejše pokopališče je bilo ob cerkvi sv. Janeza Evangelista, ki stoji ob muzeju. S cerkvijo je povezana skrivnost. Po pripovedovanju naj bi bil v kripti cerkve pokopan Janez Vajkard Valvasor, katerega zadnje počivališče še danes ni znano. Nekateri menijo, da je danes po Valvasorjevem grobu speljana cesta, kar nakazuje na možnost, da je bil pokopan v okolici cerkve. Glede na to, da gre za pomembno in znano osebnost, je zanimivo, da njegov grob ostaja skrivnost (Ustni vir 3).

Za turiste, ki jih pritegnejo pokopališča, je zanimivo tudi samostansko pokopališče menihov trapistov, ki so do začetka druge svetovne vojne živeli na gradu Rajhenburg v Brestanici, nato pa so bili, kot še mnogi drugi izobraženci, izgnani. O tem pričajo tudi njihove življenjske zgodbe na razstavi *Slovenski izgnanci 1941–1945*. Sprva je bilo taborišče v gospodarskih poslopih (hlevih) in barakah v bližini gradu, od aprila 1942 pa tudi v barakah pri železniški postaji (Fürst in Kokalj Kočevar 2014: 15). Trapisti so sloveli po izdelovanju sira trapista, čokolad in likerjev. Njihovo življenje prikazuje stalna razstava v gradu – *Trapisti v Rajhenburgu*. Grobovi menihov so označeni s sodobnimi spomeniki. Tabla pri vhodu na pokopališče pa prikazuje nekdanje stanje pokopališča. Po drugi svetovni vojni, leta 1947, je bil red menihov trapistov razpuščen, njihovo posestvo pa je prevzelo Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, ki je leta 1948 tukaj odprlo kazensko popoljševalni dom za ženske. Pokopališče je bilo takrat porušeno in odstranjeno. Ob odprtju prve razstave o menihih trapistih leta 1993 se je prostor nekdanjega pokopališča spominsko obeležil in uredil. O pokopališču trapistov obstaja zanimiva zgodba. Konec 90. let 20. stoletja je bila na tem območju Natova vojaška vaja. Na mestu pokopališča so postavili šotore za eno od vojaških skupin. Ko je bila odgovorna oseba seznanjena, da je to lokacija nekdanjega pokopališča trapistov, so šotore v znak spoštovanja takoj odstranili (Ustni vir 2). Pokopališče je vključeno tudi v pohod »Po poti trapistov«, ki ga organizira turistično društvo Brestanica.

Sklep

Razmišljanje o minevanju, smrti in poglavljanju vanjo je del zgodovine. Z raziskavo sva želeli raziskati možnosti za razvoj temačnega turizma v povezavi z različnimi pokopališči in grobišči v občinah Brežice in Krško. V Sloveniji je kljub naraščajočemu zanimanju za tovrstno tematiko temačni turizem slabo raziskan. Prav tako v občinah Brežice in Krško, kjer so posamezni elementi temačnega turizma na več kot 20 pokopališčih, v parkih, stavbah, spominskih obeležjih in na razstavah. To so temačne zgodbe in dogodki iz različnih zgodovinskih obdobj, ki so zanimive za obiskovalce in hkrati tragične, žalostne ali grozljive. Ko govorimo o tipologiji temačnega turizma s stališča vsebine ponudbe, je v občinah Brežice in Krško največ elementov pokopališkega, vojnega, zaporniškega in čarovniškega turizma (npr. razstava *Dolgo razsvetljensko 18. stoletje* v Mestnem muzeju Krško), zaznamo pa tudi posamezne elemente, ki se vključujejo v t. i. paranormalni turizem (npr. zgodba o sprtih bratih v gradu Rajhenburg, ki sta se sovražila še po svoji smrti).

Glede na zastavljeno raziskovalno vprašanje lahko potrdimo, da v občinah Brežice in Krško obstajajo različne temačne zgodbe pokopališč in grobišč, te pa so povezane z več elementi temačnega turizma in bi jih lahko vključili v aktualno turistično ponudbo za turiste s specifičnimi inte-

resi in željami. To so zgodbe posameznih pokopališč, kjer so pokopane različne znane in manj znane osebnosti ter družine s svojimi življenjskimi zgodbami in bolj ali manj grozljivimi in tragičnimi konci. Številne zgodbe, povezane z vojnimi grozotami, vojnimi pokopališči ter s prikritimi grobišči, lahko predstavimo s povezovanjem različnih elementov temačnega turizma. Nekatere zgodbe so izjemno krute, nasilne, zbujejo občutek groze in strahu, druge so bolj informativne narave in povezane z razumevanjem vzrokov in posledic določenih dogodkov iz preteklosti. Vse pa vplivajo na čustva ljudi, ki temačne kraje obiščejo.

Zaradi številčnosti temačnih zgodb in krajev na območju občin Brežice in Krško v povezavi s pokopališči ugotavljamo, da možnost za oblikovanje produkta temačnega turizma obstaja. Za oblikovanje konkretnega turističnega programa pa bi morali posamezne zgodbe še bolj natančno preučiti ter razmisliti o načinu njihove najustreznejše interpretacije. V tujini so to največkrat doživeto vodenje, tudi z elementi presenečenj, igre vlog ali *hands on* doživetja. Ustrezna interpretacija in razumevanje vzrokov in posledic sta še pomembnejša v primeru grozljivih zgodb z vojno tematiko. Z namenom ustrezne interpretacije in zasnove primerne turističnega produkta je nujna tudi raziskava motivov, ki ženejo turista k obiskovanju temačnih krajev ter njihovih odzivov na doživetje konkretnega temačnega kraja.

Pred oblikovanjem konkretnega temačnega turističnega produkta je za izvajanje določenih aktivnosti treba pridobiti mnenje in privolitev lokalne skupnosti. Ta je zaradi občutljive tematike, ki je po mnenju ljudi lahko neprimerne za turistično ponudbo, pomemben dejavnik. Neupoštevanje mnenja lokalne skupnosti bi lahko povzročilo odklonilni odnos domačinov do turistov. Smrt, groza in trpljenje lahko pri ljudeh zbujejo neprijetne občutke, še zlasti, če jih povežemo s turizmom. Prav tako lahko množično obiskovanje grobov, predvsem na še funkcionalnih pokopališčih, negativno vpliva na živeče in moti sorodnike ali potomce umrlih. Posebno pazljivost je treba nameniti tematiki druge svetovne vojne in dogodkom po njenem koncu, saj ti še vedno živijo v spominu tako tistih, ki so grozote vojne preživeli, kot tudi njihovih potomcev.

Na območju raziskave so kraji, povezani z dogodki, ki imajo v spominu še živečih ljudi pomembno vlogo, saj omogočajo vrednotenje in izražanje čustev, kar vpliva na njihovo življenje. Raziskava je tudi pokazala, da ljudje ne poznajo pojma temačni turizem, saj je bilo treba sogovornikom najprej predstaviti obravnavano tematiko. Obrazložitev pojma temačni turizem je pri sogovornikih vzbudila veliko zanimanja, radovednosti in začudenja, le v enem primeru neodobravanje in zgražanje ob povezavi smrti, mučenja, umorov in tragedij s turizmom.

S pregledom turistične ponudbe obeh občin sva ugotovili, da so nekateri kraji, ki jih lahko opredelimo kot elemente temačnega turizma, že vključeni v turistično ponudbo, le da niso poimenovani kot temačni. Vsi trije muzeji z razi-

skovanega območja (Posavski muzej Brežice, Mestni muzej Krško, Muzej novejšje zgodovine, enota Brestanica) na ogled ponujajo »temačne« zbirke, ki obravnavajo vojno tematiko. Ker je bilo med drugo svetovno vojno s tega območja izgnanih mnogo ljudi, te dogodke danes označujejo spominska obeležja in spomeniki ter prikazujejo različne temačne zbirke.

Vojne so terjale množico smrtnih žrtev, ki so danes pokopane na številnih urejenih pokopališčih ali v skritih vojnih grobiščih tudi v občinah Brežice in Krško. Turistični produkt, povezan z drugo svetovno vojno, bi bilo mogoče oblikovati na podlagi temačnih zbirk, spomenikov vojnim žrtvam in vojnih pokopališč. K temu bi lahko dodali še t. i. pot ob meji z Neodvisno državo Hrvaško, ki je prav tako povezana z istim zgodovinskim obdobjem.

Na vaških in mestnih pokopališčih lahko turist spoznava zgodovino nekega naroda s pomočjo starih nagrobnih spomenikov in nagrobnih napisov, ki pa jih je v sodobnem času žal vse manj. Prav tako izginjajo edinstveni nagrobni spomeniki starejšega datuma. Ena od možnosti za njihovo ohranitev je lahko tudi razvoj »temačnega« turizma, hkrati pa lahko z vključitvijo neoznačenih pokopališč in grobišč v turistično ponudbo povrnemo tem krajem pietetno vlogo in pomen.

Zaradi izjemno občutljive tematike je treba delo zelo pazljivo zastaviti. Predvsem skrita vojna grobišča so zelo občutljiva tema, prepletena s trenji različnih ideologij, ki jih v družbi opažamo tudi danes in še vedno vplivajo na življenje ljudi. Pri načrtovanju konkretnih temačnih turističnih produktov in oblikovanju zgodb v povezavi z različnimi pokopališči je zaradi množice podatkov in informacij, ki bi zanimali potencialne »temačne« turiste, nujno povezovanje strokovnjakov različnih strok.

V pokopališki turizem se uvajajo različna tematska vodenja po pokopališčih (npr. zgodbe umetnikov, pisateljev, znanih osebnosti), v kontekstu temačnega turizma so to lahko tudi zgodbe slovenskih množičnih morilcev. Različna turistična ponudba se seli tudi na elektronske in interaktivne medije. Sodobna digitalna doba prinaša številne nove možnosti in priložnosti, kot je ogled pokopališča z mobilno aplikacijo, prilagojeno posameznim pokopališčem, vključenim v Pot evropskih pokopališč. Omeniti je treba tudi prvi interaktivni nagrobnik, ki omogoča prikazovanje različnih vsebin o pokojnem. Pri tem se postavlja vprašanje, ali gre za »moderen« način žalovanja ali začetek digitalnega turizma (tudi) na pokopališčih. *Memento mori*, klasično ali digitalno.

Literatura

- ASHWORTH, Gregory in Rudi Hartmann: *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. Sydney: Cognizant communication corporation, 2005.
- BALDWIN, Frank in Richard Sharpley: *Battlefield Tourism: Bringing Organised Violence*. V: Richard Sharpley in Philip R.

Stone (ur.), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel view publications, 2009, 186–206.

FERENC, Mitja: Kako do evidence prikritih grobišč v Republiki Sloveniji. *Prispevki za novejšjo zgodovino* 44 (1), 2004, 125–141.

FÜRST, Irena in Monika Kokalj Kočevar: *Slovenski izgnanci 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014.

GARFINKEL, Harold: Conditions of Successful Degradation Ceremonies. *American Journal of Sociology* 61 (5) 1956, 420–424; http://gu.se/infoglueCalendar/digitalAssets/1776149608_BifogadFil_Conditions%20of%20a%20successful%20..%281%29.pdf, 1. 6. 2016.

GOSAR, Anton: Temačni turizem oziroma tanato turizem kot destinacija našega zgodovinskega spomina. V: Anton Gosar, Miha Koderman in Mariana Rodela (ur.), *Temačni turizem: Prva svetovna vojna – stanje in razvojne možnosti turistične ponudbe = Dark Tourism: Post-WW I Destinations of Human Tragedies and Relevant Tourism Development Opportunities*. Portorož: Fakulteta za turistične študije – Turistica, 2014, 19–20.

KRAJEVNI. *Krajevni leksikon dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937; <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IHXHRWQE>, 12. 6. 2016.

KORSTANJE, E. Maximiliano in Stanislav H. Ivanov: Tourism as a Form of New Psychological Resilience: The Inception of Dark Tourism. *Cultur-Revista de Cultura e Turismo* 6 (4), 2012, 56–71.

KUŽNIK, Lea in Boža Grafenauer: Temačne zgodbe turističnih destinacij v svetu in na Slovenskem. V: *Konferenčni zbornik, 34. Mednarodne konference o razvoju organizacijskih znanosti 25.–27. marec 2015, Portorož*. Kranj: Moderna organizacija, 2015, 561–568.

LENNON, John in Malcolm Foley: *Dark Tourism*. London, New York: Continuum, 2000.

LOŽAR PODLOGAR, Helena: Smrt v slovenskih ljudskih šegah in verovanju. V: Neva Brun in Marjan Remic (ur.), *Tihi pomniki minljivega časa: Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Ljubljana: Forma 7, 1999, 7–29.

MACCANNELL, Dean: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkley, Los Angeles: University of California press, 1999.

MARCUSE, Harold: Reshaping Dachau for Visitors: 1933–2000. V: Gregory Ashworth in Richard Hartmann (ur.), *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. Sydney: Cognizant communication corporation, 2005, 118–148.

MILES, F. S. William: Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism. *Annals of Tourism Research* 29 (4), 2002, 1175–1178.

MINIĆ, Natalija: *Development of Dark Tourism in the Contemporary Society in Contrast to Nepal*. Kathmandu: The British College, 2012.

NOVELLI, Marina: *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Oxford: Routledge, 2005.

POČKAR, Ivanka: *Iz časov ječmenove kave: Življenjepis Štajerjev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1998.

ROJEK, Chris: *Ways of Escape: Modern Transformation of Leisure and Travel*. Doktorska disertacija. Glasgow: University of Glasgow, 1991, <http://theses.gla.ac.uk/2507/1/1991rojekphd.pdf>, 31. 3. 2016.

SEATON, Tony: Purposeful Otherness: Approaches to the Management of Thanatourism. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel view publications, 2009, 75–108.

SHARPLEY, Richard in Philip R. Stone: *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel view publications, 2009.

SHARPLEY, Richard: Shedding Light on Dark Tourism: An Introduction. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel view publications, 2009, 3–22.

SMITH, L. Vernon: War and its Tourist Attractions. V: Abraham Pizam in Yoel Mansfeld (ur.), *Tourism, Crime and International Security Issues*, New York: John Wiley & Sons, 1996, 247–264.

STANONIK, Marija: Nagrobni napisi na slovenskih pokopališčih. V: Neva Brun in Marjan Remic (ur.), *Tihi pomniki minljivega časa: Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Ljubljana: Forma 7, 1999, 66–73.

STONE, R. Philip: A Dark Tourism Spectrum: Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal* 54 (2), 2006, 22–26.

STONE, R. Philip: Dark Tourism Experiences: Mediating between Life and Death. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *Tourist Experience: Contemporary Perspectives*. London, New York: Routledge, 2011, 21–27.

STONE, R. Philip: Dark Tourism and the Significant other Death: Towards a Model of Mortality Mediation. *Annals of Tourism Research* 39 (3), 2012, 1565–1587.

SUNIC, Tomislav: *The Destruction of Ethnic Germans and German Prisoners of War in Yugoslavia, 1945–1953*, 2002, <http://www.ihr.org/other/sunic062002.HTML>, 22. 6. 2016.

ŠKOFLJANEC, Jože: Kako so prišli in ostali, brežiški frančiškani od naselitve do začetka 19. stoletja. V: Jože Škofljanec (ur.), *S patri smo si bili dobri: Tri stoletja brežiških frančiškanov*. Krško: Zavod Neviodunum, Ljubljana: Založba brat Francišek, 2013, 63–86.

ŠTROVS, Marko: *Neme priče: Množični poboji nasprotnikov komunizma 1941–1946*. Ljubljana: Nova obzorja, 2014.

ŠULIGOJ, Metod: Memories of War and Warfare Tourism in Croatia. *Annales: Series historia et sociologia* 26 (2), 2016, 259–270.

TOBIAS, Franc: Tipi pokopališč. V: Neva Brun in Marjan Remic (ur.), *Tihi pomniki minljivega časa: Drobci o šegah slovesov in pokopališki kulturi na slovenskem etničnem ozemlju*. Ljubljana: Forma 7, 1999, 74–81.

VEBLE, Nina: *Temačni kraji in zgodbe občin Brežice in Krško kot osnova za razvoj temačnega turizma*. Magistrsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Fakulteta za turizem, 2016.

WILSON, Z. Jacqueline: *Prison: Cultural Memory and Dark Tourism*. New York, Washington: Peter Lang, 2008.

ZORE, Stane: Tri stoletja, ki še niso končana. V: Jože Škofljanec (ur.), *S patri smo si bili dobri: Tri stoletja brežiških frančiškanov*. Krško: Zavod Neviodunum, Ljubljana: Založba brat Francišek, 2013, 9–10.

ŽONTAR, Jože: Kmečki upori ob davčni in urbarialni regulaciji in njeni odpravi v letih 1789 in 1790. *Kronika* 21 (1), 1973, 13–16, <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-NRWIYIWR>, 28. 10. 2017.

Spletni viri

Spletni vir 1: Brežiški mestni park; <http://www.discoverbrezice.com/znamenitosti/naravne-znamenitosti/breziski-mestni-park>, 20. 1. 2017.

Spletni vir 2: T. L.: Pokopališča kot turistična zanimivost, *Delo*, 13. 9. 2012; <http://www.delo.si/kultura/dediscina/pokopalisca-kot-turistica-zanimivost.html>, 14. 3. 2016.

Spletni vir 3: Mračnjaški turizem, *Finance*, 13. 3. 2012; <http://www.finance.si/343778/Mra%C4%8Dnja%C5%A1ki-turizem?cctest&>, 14. 2. 2017.

Spletni vir 4: HEIDERSTADT, Donna: World's Creepiest Attractions, 1. 10. 2014, <http://www.travelandleisure.com/slideshows/worlds-creepiest-attractions>, 14. 2. 2017.

Spletni vir 5: HIDER, Anna: This Ghost Town was the Site of the Deadliest Strike in America, 5. 1. 2016, https://roadtrippers.com/stories/this-ghost-town-was-the-site-of-the-deadliest-strike-in-america?utm_source=zergnet.com&utm_medium=referral&utm_campaign=zergnet_362026&lat=40.80972&lng=-96.67528&z=5, 14. 1. 2017.

Spletni vir 6: JERNEJŠEK, Jasna: Posmrtna fotografija, *Radio Študent*, 10. 6. 2012; <http://radiostudent.si/kultura/objekt-mese-ca/posmrtna-fotografija>, 17. 6. 2016.

Spletni vir 7: PELAYO, Cina: 10 Great Places to Visit for Dark Tourism, 12. 8. 2015; <http://www.therichest.com/expensive-lifestyle/location/10-great-places-to-visit-for-dark-tourism/?view=all>, 14. 1. 2017.

Spletni vir 8: Posavski muzej Brežice; <http://www.pmb.si/foto-galerija/sprehod-in-vodenje-po-breziskem-pokopalscu>, 19. 10. 2016.

Spletni vir 9: RTV SLO, Prvi interaktivni medijski portal MMC: Pokopališča – zadnja turistična modna muha, 29. 10. 2008; <http://www.rtv slo.si/tureavanture/novice/pokopalisca-zadnja-turistica-modna-muha/201308>, 19. 1. 2017.

Spletni vir 10: RTV SLO, Prvi interaktivni medijski portal MMC: Pokopališki turizem, 22. 7. 2014, <http://4d.rtv slo.si/arhiv/reportaza/174283296>, 19. 1. 2017.

Spletni vir 11: TURNER FAYE, Myra: Five Ghost Towns you can Visit Right now, 17. 2. 2016; http://parachute.mapquest.com/2016/02/17/five-ghost-towns-you-can-visit-right-now/?utm_source=zergnet.com&utm_medium=referral&utm_campaign=zergnet_926745, 14. 3. 2017.

Spletni vir 12: Župnija Brežice: O župniji; <http://www.zupnija-brezice.si/o-zupniji>, 20. 2. 2017.

Spletni vir 13: PLIBERŠEK, Lidija: Pokopališča kot kulturna dediščina posameznih mest, 2012; <https://konferenca-komunala.gzs.si/pripone/PLIBERSEK%20Lidija.pdf>, 14. 3. 2016.

Časopisni vir

Časopisni vir 1: Novice. *Slovenski gospodar*, 20. 9. 1933, 67 (38), 4.

Ustni viri

Ustni vir 1: POČKAR Ivanka, elektronsko sporočilo, 14. 4. 2016.

Ustni vir 2: FÜRST Irena, intervju, 14. 7. 2016.

Ustni vir 3: STIPIČ Simona, intervju, 15. 7. 2016.

Ustni vir 4: VEBLE Oskar, intervju, 10. 7. 2016.

Ustni vir 5: VEBLE Pepca, intervju, 10. 7. 2016.

Ustni vir 6: POČKAR Ivanka, voden ogled pokopališča Brežice, 6. 10. 2016.

Memento Mori – Identifying Dark Cemetery Stories in the Municipalities of Brežice and Krško as the Basis for the Development of Dark Tourism

Dark tourism is a phenomenon of the twenty-first century. In Slovenia, it is still not clearly defined, despite a general rise in the demand for the dark, which means that dark tourism in Slovenia has yet to be discovered and has the potential for the development of a variety of dark tourism products on offer to modern tourists. The number of visitors to accident and tragedy sites, scenes of murders, witch-cursed places is rising sharply. The reasons and motives for visits to such places are varied and include various components such as curiosity, learning, memories, survival guilt, and nostalgia. Such trips are wholly or partially motivated by the desire of visitors for an actual or symbolic encounter with death. Dark stories educate, evoke memories, inform, and try to appeal to people and their decisions, which can also lead to disasters. Regardless of whether the effects of disasters are caused by nature or result from the historical socio-political decisions that lead to the disaster, pain and death are common to all.

The paper's main research question is the question of dark stories connected with cemeteries in the municipalities of Brežice and Krško. The research is based on an in-depth literature analysis and fieldwork in the two municipalities, which contained the method of unstructured interviews with the curators of the Posavje Museum Brežice, the City Museum of Krško and the National Museum of Contemporary History – Brestanica Branch, as well as the method of observation with participation employed during a guided tour of the Brežice Cemetery, which hides many largely unknown dark stories. The information for the research was also obtained by conducting unstructured interviews with residents who live near dark places or remain connected to them. Dark stories were identified and described and, depending on their content, an attempt was made to find out whether they have the potential for the development of dark tourism. Some of them are very sensitive, especially those connected to war cemeteries and hidden graves from the Second World War, which requires a special consideration for them to be integrated into any kind of tourism. Creation of an actual dark product should be examined more closely from different perspectives. Above all, it is necessary to explore the opinions of potential (dark) tourists and the local community. Dark heritage, with its stories of the past, reflects different relationships between people and has a great impact on their understanding of life and actions in the modern time and space. Dark tourism often draws attention to the mistakes made by the humankind, trying to prevent the mistakes from happening again or, as one might say, memento mori!